

KOMIL XORAZMIY IJODIDA BADIY TASVIR: AN'ANA VA NOVATORLIK

YAMINOVA MUXAYYO SHUHRATILLO QIZI

NamDu tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Komil Xorazmiy ijodida aks etgan an'anaviy poetik tasvirlar tadriji tahlil etilgan. Mumtoz adabiyotga oid badiiy tasvir vositalarining Komil Xorazmiy ijodidagi o'ziga xosligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: axloq, she'r, ma'naviy-axloqiy tarbiya, millat, insonparvar shoir, lirik qahramon.

Аннотация: В данной статье анализируются традиционные поэтические образы, отраженные в творчестве Камиля Хорезми. Подчеркнуто своеобразие средств художественного изображения, связанных с классической литературой, в творчестве Камиля Хорезми.

Ключевые слова: нравственность, поэзия, духовно-нравственное воспитание, нация, лирический герой.

Annotation: In this article, the traditional poetic images reflected in the works of Kamil Khorezmi are analyzed. The uniqueness of artistic image tools related to classical literature in Kamil Khorezmi's work is highlighted.

Key words: ethics, poetry, spiritual and moral education, nation, humanitarian poet, lyrical hero.

Komil Xorazmiy – ilmi bade' sirlarini chuqur egallagan, nazmda mahorat bilan qo'llay olgan salohiyatli ijodkor. Shoir lirikaning qaysi janrida yozmasin, xoh g'azal yo muxammas, xoh masnaviy yoki kichik she'riy janrlarda, teran falsafiy fikrni go'zal badiiy san'atlar bilan ziynatladi. Bu orqali o'zining poetik mahorati nechog'liq baland ekanini ko'rsatdi. Mumtoz she'riy an'analarni munosib davom ettirish barobarida unga yangicha ruh bag'ishladi. Ijodkor lirikasida badiiy tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalanilgani ularni o'zaro aloqadorlikda mufassal o'rganishni taqozo etadi. Chunki "...g'azallarda obraz yaratish uchun shoir foydalangan badiiy tasvir vositalarining barchasini e'tiborga olmay turib, ularning murakkab tarzda birikishidan hosil bo'lgan fakturasini (o'ziga xos xususiyatlarini) vujudga keltirgan ma'nolar aloqadorligi va ularning tovlanish rishtalarining barchasini ajratib olish mumkin emas". Shoir lirikasida badiiy san'atlarning qo'llanish usulida ikki xil holat kuzatiladi: 1. She'rni boshdan-oxir bir san'at asosiga qurish. 2. Bir she'rda bir qancha badiiy san'atlardan mahorat bilan foydalanish. Tabiiyki, ushbu tasnif ma'lum darajada shartlidir. Chunki ijodkorning ayrim lirik she'rlari asosan bir badiiy san'at asosida yaratilgani ularda parallel ravishda boshqa ko'plab badiiy san'atlar qo'llanishini istisno etmaydi. Shoir lirikasida badiiy

san'atlardan istifoda etilishi masalasining ushbu tasnifga tayanib o'rganilishi, shu ma'noda, shartli ekanini ta'kidlash kerak. Tadqiqotda tahliliy fikrlarni ma'lum bir tizimga solish uchun ham shu asosda ish ko'rildi. Komil Xorazmiy devonida boshdan-oxir bir badiiy san'atga asoslangan g'azallar bir nechta ekani shoirning ushbu she'riy usuldan unumli va mahorat bilan foydalanganini ko'rsatadi. Jumladan, ijodkorning:

Mango qilma, ey mohi olijanob,
Itobu itobu itobu itob [1;64].

matla'li g'azali buning yorqin isbotidir. Ushbu g'azal boshdan-oxir takrir san'ati asosiga qurilgan. Atoullah Husayniy ta'biricha, bu san'atning "...ma'noning takriri, ya'ni ani muqarraru muhaqqaq qilmoq yangliq nukta uchun lafzni takrorlamoq" ekani e'tiborga olinsa, Komil Xorazmiy ham takrirdan ayni maqsadda foydalangani ayon bo'ladi. Jumladan, mazkur g'azalning keyingi baytida shoir mana bunday yozadi:

Erur ishqing o'tig'a ko'nglum mudom,
Kabobu kabobu kabobu kabob [1;64].

Ushbu baytda "kabob" so'zining to'rt marta takrorlanishi lirik qahramon ruhiyatini, uning iztirobli kechinmalarini ta'sirchan ifodalashga xizmat qilgan. Aslida, ushbu baytda boshqa badiiy san'atlar, masalan, istiora (ishq o'ti), kabi san'atlar imkoniyatidan ham ustalik bilan foydalanilgan.

Takrirning mazmuni kuchaytirish, ta'kidlash maqsadlariga xizmat qilishi, badiiy so'zning ta'sir kuchini oshirishi e'tiborga olinsa, Komilning ushbu san'atdan samarali istifoda etgani sabablari oydinlashadi. Mana bu baytda oshiq ruhiyati va mashuqaning beqarorligi tasvirlangan.

Chu kelding, ketarmen deb on qilma ko'p
Shitobu shitobu shitobu shitob [1;64].

Takrir san'ati Xorazm adabiyotida Ogahiy, Feruz, Avaz O'tar o'g'li ijodida ham keng qo'llangan. Bu san'at, birinchidan, shoir urg'u bermoqchi bo'lgan fikrni ta'kidlab ko'rsatishga xizmat qilsa, ikkinchidan, o'quvchining diqqat-e'tiborini muallif ko'zda tutgan asosiy mazmunga qaratadi. Uchinchidan, g'azalda o'ziga xos ohangdorlikni ta'minlaydi:

Oshiqning javr chekishi, ma'shuqaning zulm ko'rsatishi – mumtoz adabiyotda an'anaviy tarzda davom etib kelayotgan tasvir. Lekin Feruz takrir san'ati orqali ana shu an'anaviy mazmunga yangi ruh bag'ishlaydi. Keyingi baytda "xarob" so'zining to'rt marta takrorlanishi ana shu maqsadga xizmat qilgan:

Ango ko'p ko'ngil qo'ymakim, bo'lg'ay –o'q
Xarobu xarobu xarobu xarob [1;64].

G'azalning to'qqizinchi baytiga kelib yorga bo'lgan ishq qisman ijtimoiylashib toju taxtga bo'lgan ishqqa aylanadi. Komil Xorazmiy mol dunyo sen bilan tunu kun birga bo'lsa ko'p ham fahrlanma deb begona bayt kiritadi. Bayt tarkibidagi rikob so'zi shohlar bosh kiyimi ma'nosida tushuniladi.

Sango bo'lsa ham oyu kun – qilma faxr

Rikobu rikobu rikobu rikob [1;64].

Keyingi bayt avvalgisidagi mazmuni davom ettirishi barobarida o'quvchi ko'z o'ngida obrazli tasvirni jonlantirishi jihatidan ham qimmatlidir:

Erur jiyfa dunyo oning tolibi

Kilobu kilobu kilobu kilob [1;64].

Visol – oshiqning oliy maqsadi. Barcha dardu iztirob, jabru zulmga sabr qilish zamirida ana shu maqsad yotadi. Unga erishgandagina oshiq o'zini baxtiyor hisoblaydi. G'azalning maqta'ida ana shu fikr san'atkorona ifodalangan:

Labing hajrida ichmagay Komiling

Sharobu sharobu sharobu sharob [1;64].

Ta'kidlash kerakki, ushbu g'azaldagi takror o'quvchiga zarracha malol kelmaydi. Aksincha, she'rning ohangdorligini, musiqiyiligini oshirib, misralar jozibasining o'quvchi qalbiga oqib kirishini ta'minlaydi. Bu hol, o'z navbatida, Xorazmiyning nechog'liq mahoratli shoir bo'lganini ko'rsatadi.

She'rni boshdan-oxir bir san'at yani takrir san'atiustiga qurish faqatgina bu g'azal tarkibida emas, boshqa lirik asarlari tarkibida ham uchraydi. Buning isboti uxhun takrir san'ati zamirida ijod qilingan mana bu g'azalni misol sifatida keltirishimiz mumkin.

Loladek ishqingda ko'nglum, ey nigor

Dog'doru dog'doru dog'dor.

Tig'I hajringdin erurman borho

Dilfigoru dilfigoru dilfigor.

Ko'zlarim oyinadek diydoringa,

Intizoru, intizoru intizor.

Berdi sirri ishqinga qonli yoshim,

Ishtihoru, ishtihoru ishtihor.

Mehru ruhsoringdin ayru jonu dil

Beqaroru beqaroru beqaror [1;82]

G'azaldagi baytlar mazmuniga diqqat qaratilsa, har brida takrorlanib kelgan so'zlar ifoda qilinayotgan fikrni yanada kuchaytishga uning ta'sir kuchini oshirishga qaratilgan. Ushbu so'zlar o'quvchiga zarracha malol kelmaydi, balki baytdan baytga o'tgan sari kishining zavqini oshiradi. Shu bilan birga Komil Xorazmiyning nechog'liq usta san'atkor ekanini namoyish qiladi. Yuqoridagi g'azal tarkibida takrirdan tashqari yana bir necha badiiy tasvir vositalaridan san'atkorona foydalanilganini ko'rishimiz mumkin. Xususan tashbeh (loladek ko'nglum, oyinadek diydor, qonli yosh, furqating qishi, vasling navbahori, abrdek chashmim, oy yuzung) tazod(furqating qishi, vasling navbahori) tashxis(sunbul va gul yuzing va zulfingni ko'rib sharmisor). Ushbu g'zal 11 baytdan tashkil topgan bo'lib aroznig ramali musaddasi mahzuf vaznida bitilgan. Bu kabi yirik hajimli g'azallar komil Xorazmiy ijodida ko'plab topiladi.

Bunday takrirlarga asoslangan asarlar nafaqat Komil Xorazmiy gʻazallarida balki uning muxammaslarida ham yuksak naʼmunalarini uchratish mumkin. Quyidagi muxammasga diqqat qaratadigan boʻlsak undagi har bir misrada takrir sanʼatiga guvoh boʻlamiz.

Necha, necha necha kundan beri jahon yaksar,
Qaro, qaro, qaro erdi koʻzimga shomu sahar.
Bukun, bukun, bukun olam munavvar boʻldi magar,
Quyosh, quyosh, quyoshoso jamolin ul dilbar.
Ochib, ochib, ochib olamni ayladi anvar [1; 203].

Muxammasning har bir bayti ayni holdagi takrirlardan iborat. Va oʻz navbatida bu band mazmunini nihoyatda kuchaytirishga hizmat qilgan. Muxammasning ushbu bandi tarkibida takrirdan tashqari, tashxis va tazod sheʼriy sanʼatlaridan foydalanib, muxammas maʼnosi yanada goʻzallashtirilgan. Muxammasning keyingi baytlarida ham huddi shu kabi soʻz takrorini kuzatish mumkin.

Shoir ijodida soʻz takroriga asoslangan yana bir sanʼat, mukarrar sanʼati ham yetakchilik qiladi. Bu sanʼat “qayta-qayta”, “usti-usti” maʼnolarini beradi. Baytdagi soʻzning muayyan oʻrinda takrorlanib, juftlanib kelishidir. Har bir baytda juft soʻzlarning qoʻllanishini mukarrarga xos xususiyatini shoirning quyidagi baytida koʻramiz.

To gulshani jamoling ochar gul chaman-chaman
Zulfi muanbaring sochar anbar summan-suman [1; 135].

Komilning yuqoridagi gʻazali matlaʼ dan maqtaʼgacha mukarrar sanʼati ustiga qurilgan. Ushbu takrorlar bayt mazmunini yanada kuchaytirishga xizmat qilgan. Xususan, yuqoridagi baytda yor yuzining chaman-chaman gul ochishiyu, sochlaridan hushboʻy atirlar sochilishi tashbeh qilingan.

Har bir shikanga bandadur yuz shikasta dil,
To zulfi anbarin sang oboʻlmish shikan-shikan [1; 135]

-deb yor sochlarini kishanga oʻxshatib, uni oʻrab olganini ifodalamoqda. Bundan tashqari Komil Xorazmiy ijodida tajohi orif sanʼatining oʻrni ham katta. Xususan, shoirda boshdan oyoq shu sanʼatga qurilgan gʻazal ham mavjud. Ushbu gʻazal quyidagi matlaʼ bilan boshlanadi:

Jon baxshi laʼling ul xol hindularmudur,
Yo chashmai hayvon uza zagʻ sayah moʻlarmudur [1; 60].

Ushbu baytda shoir yor labi ustidagi holni dastlab hinduga soʻngra suv yuzidagi qora siyohga oʻxshatib oʻziga xos tashbeh yaratadi. Bu kabi ajoyib tashbehlar gʻazalning keying baytlarida yana ham goʻzallashadi.

Bogʻ jamoling sahnida oʻynar koʻzing mardumlari,
Yoxud Hoʻtan gulzorida sayr etgan ohularmudur? [1; 60].

Yuqoridagi baytda shoir endi yor ko'zlarining tavsifiga o'tib uni Ho'tan bog'ida sayr etib yurgan ohularga o'xshatadi. Mumtoz adabiyotimizda yor ko'zining ohularga o'xshatilishi ko'plab uchraydi. Shoir yor ko'zlarini tasvirlash bilan birga uning yuzini ham Ho'tan bog'idek go'zal ekanini aytib o'tmoqda.

Sunbul erurmu sarvg'a chirmoshib o'sgan bog' aro,

Yohud cho'lashgan haddingga shabrang gisularmudur [1; 60].

Endi navbat yorning qaddi-yu sochlariga keldi. Yor qaddini an'anaviy tarzda sarv daraxtiga qiyos etadi. Sochlarini esa qora sunbullarga o'xshatadi. Bu o'xshatish ham mumtoz adabiyotimizda ko'p qo'llanuvchi an'anaviy badiiy tasvirlardandir.

Shahlo ko'zung atrofida kipriklarimu, yo'q esa,

Qo'rg'on kiyiklar saydiga sayyod mo'ndularmudur? [1; 60].

Yuqoridagi baytni tahlil qilar ekanmiz, yana bir betakror tashbehni ko'ramiz. "Mo'ndu" so'zi Navoiy asarlar lug'atida xandaq sanchig'i, tuzoq kabi izohlar ko'rsatilgan. Ko'zni kiyiklarga o'xshatish yuqoridagi baytda ham kuzatildi. Ushbu baytga kelib kipriklar kiyiklarni ovlash uchun qo'yilgan sayyod (ovchi)lar tomonida qo'yilgan tuzoqlarga o'xshatilyapti. Shoir o'quvchi ko'z o'ngida o'zgacha manzarani namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hayitmetov.A., Mo'minova V. Jaholatga yov bo'lib. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. – Toshkent, 1975
2. Yusupova D. Aruz va mumtoz poetikaga kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2020. _– B. 294.